

РОЗВИВАЙМО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ТВОРЧІ ВМІННЯ УЧНІВ

Особливості організації роботи над науково-популярними творами

Олександр МИТНИК, д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Інституту педагогіки і психології, НПУ імені Михайла Драгоманова

Важливе значення для формування успішної особистості має розвиток її мислення. Особливості організації роботи в цьому напрямі, види завдань і прийоми діяльності були розкриті у попередній статті автора (див.: «УПШ», 2015, №6). Нині пропонуємо ознайомитися з поняттям «інтелектуально-творчі вміння» та розглянути, які особливості має урок літературного читання, націлений на розвиток цих умінь у молодших школярів.

Інтелектуально-творчі вміння учня — це здатність успішно здійснювати загальні розумові дії (аналіз, синтез, порівняння, систематизацію тощо), встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати систематизовані знання зі шкільних дисциплін у процесі творення власних продуктів пізнавальної діяльності.

До інтелектуально-творчих належать, зокрема, такі вміння.

- **Планувати свої дії на декілька кроків уперед.**

Це вміння проявляється у розчленуванні конкретної навчальної роботи на окремі етапи, доборі засобів (способів дій) і встановленні послідовності їх використання для реалізації запланованого. Вміння може бути сформоване за умови глибокого знання навчального матеріалу, здатності дитини до встановлення зв'язків між новим і раніше засвоєним, наявності розвиненої уяви та вміння абстрагувати.

- **Розмірковувати.** Вміння тісно пов'язане з рефлексією (самоаналізом власної діяльності та поведінки) і реалізується у здатності учня бачити проблему й усвідомлювати її, застосовувати раніше засвоєні (відомі) способи розв'язання проблеми у новій навчальній чи життєвій ситуації (перенесення, добір і аналіз фактів, знаходження зв'язків нового із засвоєним раніше тощо) та вмінні висувати припущення щодо розв'язання проблеми, обґрунтовувати і доводити їх слушність.

- **Доводити власну думку.** В ході доведення правильності думки людина оперує широкими знаннями з певного питання та базується на постулатах, істинність яких підтверджено практикою. Отже, вміння обґрунтувати думку є однією з найважливіших якостей розвиненого мислення.

- **Створювати власні продукти діяльності.** В основі цього вміння лежить розвинене творче мислення особистості, яке дає змогу побачити те, чого ще немає і що може бути створене нею самою. Воно базується на дослідницьких, ігрових та творчо-прикладних діях, у ході яких відбувається цілеспрямований пошук нових елементів, несподіваних зв'язків між звичними образами, що врешті-решт має приводити до створення нового образу, оперування ним і, як результат, народження власного «продукту»: оповідання, казки тощо.

Етапи роботи над

науково-популярною статтею

Ефективним засобом розвитку інтелектуально-творчих умінь молодшого школяра є науково-популярні статті. Роботу над ними на уроках літературного читання слід організовувати відповідно до структури міркування, яке містить такі елементи:

- **теза** — твердження, істинність якого треба довести;
- **аргументи** — факти, які доводять істинність тези;
- **висновок** — встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими аргументами, підбиття підсумків.

Розкриємо зміст роботи над науково-популярною статтею на кожному з етапів.

I. Постановка проблеми, її усвідомлення

На початковому етапі важливо викликати в учнів інтерес до змісту статті, прагнення уважно прочитати її. З цією метою педагог може скористатися прийомом *“Вірите — не вірите”*. Вчитель пропонує дітям визначити істинність суджень, складених за змістом статті. Спочатку учні висловлюють припущення щодо того, істинним чи хибним є кожне із запропонованих суджень. При цьому педагог не заперечує і не підтверджує думку дітей — він пропонує їм самим переконатися у правильності чи помилковості своїх міркувань. Виникає інтрига. Тому школярі з інтересом читають текст, аби з’ясувати, вгадали вони чи ні.

II. Осмислена робота над розв’язанням проблеми (робота над статтею)

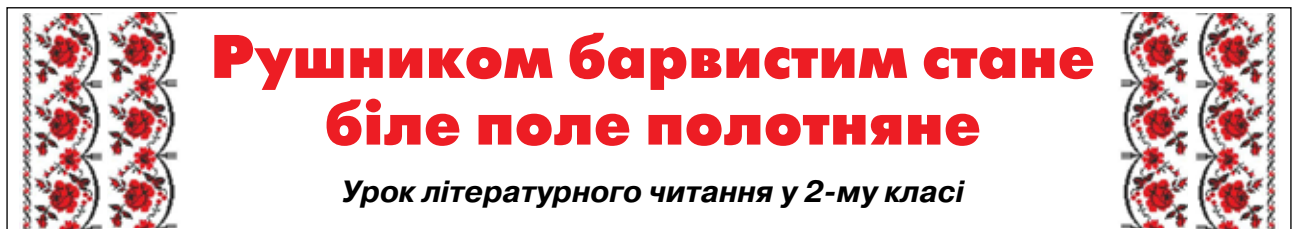
Після первинного ознайомлення зі змістом статті учні переходять до поглибленого аналізу її змісту.

Уважно читають статтю, роблять на полях позначки: “+” — поряд з відомою інформацією, “-” — у тих місцях, де повідомляється щось нове. Потім у ході проблемно-пошукового діалогу з учителем школярі відкривають для себе нову інформацію. На цьому етапі важливо також, щоб учні дали власну оцінку подій чи фактів, розкритих у статті. Свої міркування вони можуть підтвердити під час вибіркового читання тексту.

III. Формулювання висновків

На заключному етапі учні встановлюють причинно-наслідкові зв’язки, формулюють висновки. Доцільно запропонувати дітям написати невеликий твір-міркування за змістом статті. Його темою може стати теза, сформульована педагогом на основі прочитаного тексту.

Пропонуємо розглянути один з варіантів організації діяльності, націленої на розвиток інтелектуально-творчих умінь молодших школярів, на уроці літературного читання.

Галина БУРЯК, учитель початкових класів, Цюрупинська СШ I–III ст. № 4, Херсонська обл.

Хід уроку

I. Організаційний момент (1–2 хв)

II. Перевірка домашнього завдання (4–5 хв)

1. Визначення істинності суджень

— Визначте, істинне чи хибне судження. Свої міркування обґрунтуйте.

А У сосновому лісі збирали капусту.

Б У ставку юннати розводили лінів, щук, слонів.

В Нагідка — кімнатна рослина.

— Які знання допомогли вам довести хибність останнього судження? (Зміст вірша *“Нагідка”*).

— Хто автор цього твору? (Т. Коломієць).

2. Лінгвістичне коментування тексту

Учитель пропонує дітям прочитати записані на дошці слова.

Тема. Науково-популярна стаття про рушник — один з найдавніших українських оберегів. Художній образ українського рушника у вірші Т. Коломієць *“Біле поле полотняне”*.

Мета. Ознайомити з народними символами, із суттєвими ознаками наукового, науково-популярного та художнього творів. Удосконалювати навички свідомого виразного читання. Збагачувати активний словниковий запас учнів. Розвивати інтелектуально-творчі вміння, зв’язне мовлення. Виховувати повагу до традицій українського народу.

Матеріали та обладнання: підручник *“Літературне читання. 2 клас”* (В. О. Науменко), мультимедійний комплект, слайди, ілюстрації із зображеннями різних рушників, добірка книжок з текстами різних стилів.

білявенькі	чудуються
чорнесенькі	гарнесенька
біда — коса руда	яснесенька
дивуються	

— Чи впізнали ви, з якого твору ці слова? (З вірша Т. Коломієць “Нагідка”).

— Кого можна охарактеризувати цими словами?

— З якою метою їх використовує поетеса?

— Прочитайте перші два слова. У яку пару можна їх об’єднати? (Слова, протилежні за значенням).

— Як називають такі слова? (Антоніми).

— Визначте емоційне забарвлення слів *білявенькі, чорнявенькі, гарнесенька, яснесенька*.

— Чи можна визначити ставлення автора до квітів за цими словами?

— Якими ви уявляєте квіти, описані у вірші?

— Який настрій був у нагідки? Чому?

— Чи варто їй журитися?

— Доберіть синонім до слова журитися.

характерну рису людини, предмета або явища, щоб надати їм глибшого емоційного змісту, мальовничості, викликати певні почуття, ставлення до них. Такі слова називають епітетами.

2. Вправа “Асоціація”

— Продовжимо роботу зі словами. Я називати-му ознаки певного предмета, а ви — слово — назву предмета, який асоціюється з цими ознаками.

Рідна, лагідна, найдорожча — ... (*матуся*).

Запашний, білий, смачний — ... (*хліб*).

Білий, полотняний, вишитий — ... (*рушник*).

— Як ви гадаєте, чи пов’язані між собою слова *матуся, хліб, рушник*?

— Доберіть слова-асоціації до слова *рушник*. Утворіть “асоціативний куц”.

Діти добирають і записують слова: полотно, квіти, нитки, кольори, оберіг, символ тощо.

IV. Повідомлення теми та завдань уроку (1–2 хв)

— Сьогодні ви дізнаєтеся про рушник багато нового. У ході роботи ми з’ясуємо, яку роль він відіграє в житті кожного українця. Допоможуть нам у цьому два твори: стаття “Чи знаєш ти?” та вірш Т. Коломієць “Біле поле полотняне”. Хоча в обох текстах ідеться про рушник, але інформацію в них подано по-різному. Спробуємо з’ясувати під час аналізу творів, у чому ж саме полягає відмінність між ними.

V. Робота над статтею “Чи знаєш ти?” (10–12 хв)

1. Постановка проблеми, її усвідомлення

Гра “Вірите — не вірите”

— Роботу над темою уроку ми розпочнемо з ознайомлення зі статтею “Чи знаєш ти?”, але перш ніж приступити до читання, пограймо у гру “Вірите — не вірите”. Я зачитуватиму судження, а ви висловіть свої припущення щодо їх істинності. Відповідайте коротко — “так” або “ні”.

Орієнтовний зміст запитань

— Чи вірите ви, що...

- рушник — оберіг українського народу?
- захисна сила полотна зростає, якщо на ньому є вишивка?
- хлібом-сіллю на вишитому рушнику проводжали гостей?
- на Полтавщині вишивали рушник тільки нитками синього кольору?

Самостійне читання статті дітьми

Учні самостійно ознайомлюються зі змістом статті.

Чи знаєш ти?

Рушник — один з найдавніших оберегів нашого народу (оберіг — те, що оберігає). Сама смуга полотна символізує дорогу, долю, захист. А коли на цій смузі ще й виткані або вишиті знаки-обереги, захисна сила її зростає.

III. Підготовка до сприймання теми уроку (3–4 хв)

1. Ознайомлення з поняттям “епітет”

— Серед поданих слів виберіть ті, які називають ознаку предмета. Зачитайте їх. (*Білявенькі, чорнявенькі, руда, гарнесенька, яснесенька*).

— Як ви гадаєте, яка роль цих слів у вірші?

— Представник “Інформаційного бюро” підготував для нас повідомлення про такі слова. Заслухаймо його.

Попередньо підготовлений учень зачитує інформацію, яку заздалегідь знайшов у тлумачному словнику за завданням учителя.

Орієнтовний зміст повідомлення

У художніх творах письменники часто використовують слова-ознаки, що образно змальовують якусь

**Чи істинне це судження, чи хибне
Щоб з’ясувати, нам обговорення потрібне.**

(Це та наступне фото надіслала Галина Буряк)

По всій Україні рушниками накривали хліб на столі. Накривали й діжу після випікання хліба. Коли син вирушав у далеку дорогу, мати давала йому рушник як оберіг від лиха. Хлібом-сіллю на вишитому рушнику й досі зустрічають гостей.

У кожному куточку України візерунки та кольори вишивки різні. Наприклад, подільські майстрині використовували червоні, жовті, сині, зелені й чорні нитки. А от на Полтавщині вишивали тільки червоними. На Чернігівщині додавали синій колір, на Дніпропетровщині — зелений і жовтий. В орнаментах українських рушників передано пишність і красу природи, її буйне цвітіння.

2. Осмислена робота над розв'язанням проблеми

Аналіз змісту статті

— Прочитайте статтю ще раз. Зробіть на полях позначки: “+” поряд з уже відомою інформацією, “-” — у тих місцях, де повідомляється щось нове.

Обговорення прочитаного

Учні зачитують інформацію, з якою ознайомилися вперше, педагог за потреби дає роз'яснення щодо незрозумілих слів, понять, явищ.

Вибіркове читання

— Пригадайте нашу гру “Вірите — не вірите”. Які судження виявилися істинними?

Учитель зачитує судження. Діти визначають їх істинність, підтверджуючи свої думки словами з тексту.

— Знайдіть і зачитайте абзац, у якому є слова-дії: *накривали, вирушав, дарувала, зустрічають*.

— Висловіть своє ставлення до українського рушника.

— Які слова-супутники ви можете дібрати до слова *рушник*? (*Дорога, доля, оберіг, захист*).

Проблемно-пошуковий діалог

— Чи добре, що рушник є оберегом українського народу?

— Чи добре, що хліб прийнято накривати вишитим рушником?

— Чи добре, що українські матері давали рушники синам у далеку дорогу?

Доводячи свою думку, діти звертаються до тексту.

Встановлення зв'язків між поняттями (робота в парах)

— Установіть за допомогою стрілочок зв'язок між назвами різних історичних областей України і кольорами, які використовують майстрині-вишивальниці в цих регіонах.

Поділля	•	•	червоний
Полтавщина	•	•	жовтий
Чернігівщина	•	•	синий
Дніпропетровщина	•	•	зелений
Херсонщина	•	•	чорний

— Про яку місцевість у статті не згадувалося?

Цікава дуже, хоч іще для нас незвична, Робота з текстом колективна лінгвістична

— А чи хотіли б ви дізнатися, які кольори використовують для вишивки майстрині на Херсонщині?

— З якою метою?

— Як це можна зробити?

Творче завдання “Складання сенкана” (робота в групах)

— Використовуючи інформацію, отриману зі статті, складіть сенкан до слова *рушник*.

Орієнтовний варіант відповіді групи

Рушник.

Білий, вишитий.

Оберігає, символізує, прикрашає.

Має захисну силу.

Доля.

3. Формулювання висновків

Спостереження над роллю суфікса у словах

— Використовуючи суфікси *-ок, -ище*, утворіть нові слова від слова *рушник*.

— Якого емоційного забарвлення надали ці суфікси утвореним словам?

— Уживання якого суфікса є недоречним з огляду на традиційне ставлення українців до рушника? Чому?

Визначення істинності суджень

— Визначте, істинним чи хибним є судження.

А Рушник — один з найдавніших оберегів нашого народу. (*Істинне*).

Б Вишитий рушник — один із символів України. (*Істинне*).

В Вишитий рушник призначений для витирання посуду. (*Хибне*).

Г Мати давала вишитий рушник дітям у далеку дорогу як оберіг від лиха. (*Істинне*).

VI. Робота над віршем Т. Коломієць “Біле поле полотняне” (9–10 хв)

1. Обговорення проблемного питання

— Чи є слушною така думка: “Біле поле полотняне = рушник”? Обґрунтуйте свою відповідь. (*Рушник тчуть*

Сучасні освітні технології ● Мови і літератури

з білого полотна, воно дуже схоже на поле, яке зараз засіють).

2. Первинне ознайомлення з віршем

— Прослухайте вірш, дослідіть, як біле полотно поступово перетворюється на барвистий рушник.

Учитель виразно читає вірш. Діти слухають, дають відповідь на запитання.

Біле поле полотняне

Біле поле полотняне, Рівно ткане, чисто пране. А по ньому голка ходить, За собою нитку водить. Покрутнеться так і сяк — Зацвіте червоний мак. Заирне і там, і тут — Василечки зацвітуть.	Застрибає навпрошки — Зажовтіють колоски. А як пройдеться поволі — Заряхтять листочки в полі. Біле поле полотняне Рушником барвистим стане. (Т. Коломієць)
---	---

3. Перетворення хибного судження на істинне

— Чи істинне судження “Голка вишивала рушник”?
— Перетворіть його на істинне. (Майстриня голкою вишивала рушник).

4. Повторне читання вірша дітьми

5. Аналіз змісту вірша

— Поясніть лексичне значення слова *заряхтять*.
— Чи є у вірші епітети? Назвіть їх.
— Які слова вживає поетеса, аби ми яскравіше уявили квіти, колоски, листочки?
— З’єднайте стрілочками слова-дії зі словами — назвами квітів, про які говорить поетеса.

зацвітуть ●	● колосочки
зажовтіють ●	● листочки
заряхтять ●	● василечки

VII. Ознайомлення з поняттям “науковий твір” (7–8 хв)

1. Порівняльний аналіз творів

— Порівняйте твори, з якими ми сьогодні ознайомилися. Чим вони схожі?

— У чому їхня відмінність?

Учитель пропонує дітям, порівнюючи тексти, заповнити таблицю.

	I текст	II текст
Наявність сюжету	Немає сюжету	Є сюжет
Мова твору	Мова чітка, суха, вживаються терміни	Мова образна, барвиста, вживаються яскраві означення
Завдання тексту	Ознайомити з поняттям “рушник”, призначенням рушників, їхнім розмаїттям	Передати красу вишитого рушника, викликати замилювання ним
Настрій	Інформацію подано чітко, лаконічно, жодних емоцій твір не передає	Вірш привертає увагу до краси вишитого рушника, передає ніжність, захоплення

Педагог підводить учнів до висновку, що про одне й те саме поняття, явище, подію можна розповісти по-різному. Якщо текст має сюжет, яскраві образи, його лексика емоційно забарвлена, він створює певний настрій, викликає якісь почуття, то це художній твір. Коли ж мова тексту суха, лаконічна, наповнена термінами, чіткими зворотами, образів і сюжету немає, цей текст — науковий.

Учні гуртом визначають, який з опрацьованих творів є науковим, а який художнім.

2. Добір ілюстрацій до творів

— Подивіться на ілюстрації. Визначте, яка з них до якого тексту підходить. Відповідь обґрунтуйте.

— Яка з ілюстрацій відзначається емоційним наповненням?

— Який настрій вона передає?

— Прийом, коли якийсь предмет, особу, явище наділяють своєрідним характером, наповнюють певним настроєм, називають створенням художнього образу.

Учитель демонструє слайд із написом “художній образ”.

VIII. Підбиття підсумків (6–7 хв)

1. Бесіда

— З якими новими поняттями ми сьогодні ознайомилися? (Епітет, наукові, художні твори).

— Які ознаки наукового твору?

— Огляньте виставку книг. (На стенді виставлені енциклопедії, словники, казки, оповідання). Поміркуйте, які з них містять наукові тексти, а які художні.

2. Творче завдання

— На основі творів, з якими ми познайомилися сьогодні на уроці, складіть усно невеликий твір-міркування, у якому доведіть істинність судження “Рушник називають оберегом українського народу”.

3. Утворення істинних суджень

— Доповніть судження так, щоб воно було істинним. Свою думку обґрунтуйте.

● Рушник називають оберегом українського народу, тому що...

А Полотно рушника символізує захист

Б Кожен елемент вишивки має захисну силу

В Мама завжди дає сину в дорогу рушник

Г На Чернігівщині використовували синій колір у вишивці ●